

Het mysterie Foekje Dillema, ofwel de mores van Hilversum

© Max Dohle, 2019

Achteraf praten is makkelijk. Maar dan had je het vooraf moeten weten. In de zomer van 2008 was ik depressief. Ik had me ziek gemeld op mijn werk. Ik lag op de bank. Slikte antidepressiva. Wat was er met me gebeurd? Waarom verdroeg ik de treurige muziek niet meer, waarom verdroeg ik helemaal geen muziek meer? Ik was in handen gevallen van een schurk, *Der Mann ohne Gewissen*. Een gewetenloze historicus. De lezer weet natuurlijk al wie ik bedoel. Ad van Liempt.

Terug naar 2007. Ik had al twee jaar onderzoek gedaan naar het grootste raadsel uit de sportgeschiedenis: de schorsing van hardloopster Foefje Dillema. Ja, er was natuurlijk de gewoonlijke complottheorie: ze was in de val gelokt door het echtpaar Blankers, Jan en Fanny en hun handlangers. Complottheorieën zijn voor kleine denkers. Mensen die de achtergronden niet tegen het licht durven te houden. Ik geloofde er niks van. Fanny Blankers had een tegenstander naar een gynaecoloog gelokt die natuurlijk ook in het complot zat. Hij had Foekje Dillema afgekeurd, terwijl ze volgens de theorie

natuurlijk gewoon 100% vrouw was. Dilemma had zich ook niet verzet tegen de schorsing. Er vielen grote gaten in deze visie. Maar ik was ook nieuwsgierig naar de werkelijke gang van zaken.

Ik was nog net op tijd. Veel mensen uit de omgeving van Dilemma waren oud, inmiddels zijn de meesten overleden. Ik kon met al deze mensen praten. Ook Foekje leefde nog, maar ik wist dat ze niemand te woord zou willen staan. Ik zou haar niet lastig vallen met deze inktzwarte periode in de Nederlandse sportgeschiedenis.

Ik bouwde mijn contacten langzaam en zorgvuldig op. Na twee jaar onderzoek had ik, de sleutel in handen. Foekje Dilemma, was een intersekse vrouw, een vrouw met een mannelijk chromosoom in haar cellen. Ze was naar de maatstaven van de tijd, 1950, afgekeurd. Nu zouden we zeggen dat ze hyperandrogeen was, een atlete met een hoge testosteronspiegel veroorzaakt door een Y-chromosoom. Volgens velen is dat oneerlijk, maar deugdelijk onderzoek naar de voordelen van lichaamseigen testosteron op het sportveld is er niet. We kennen alleen het effect van synthetisch testosteron dat echter anders is samengesteld en niet is gebonden aan alle effecten van lichaamseigen testosteron.

Andere Tijden Sport

Ik had mijn verhaal rond. In december 2007 werd ik gebeld door Andere Tijden Sport (ATS), het kleine broertje van het programma Andere Tijden. Ik was naar de begrafenis van Foekje gegaan en kon toen ook vertellen dat ik aan haar biografie werkte. Aan de andere kant van de lijn hing Thomas Blom. Hij had van ATS subsidie gekregen om een documentaire te maken over Dillema. Dat kon niet zonder mij, wist hij al. Blom vroeg of ik onderzoeksmedewerker wilde worden voor een documentaire over Dillema. Er was een honorarium van 1000 euro beschikbaar. Ik twijfelde. Ik was ver gekomen, ik had een contract voor een biografie op zak. Blom verzekerde mij dat mijn boek voorrang zou krijgen en dat het boek gevolgd zou worden door zijn documentaire.

Blom werd aangestuurd door de redactie van Andere Tijden Sport (ATS), een groep enthousiaste, maar ook wel enigszins naïeve sportliefhebbers. Goedkope *talking heads*-televisie was het, is het. Wat oude polygoonbeelden omlijst met mensen die er hun verhaal bij vertelden.

Afspraken

Ik was niet van plan om mijn bevindingen zonder goede afspraken aan ATS te verstrekken. Daarom werd er eerst een bijeenkomst gepland waar we de voorwaarden zouden bespreken. Op de samenkomst hebben Blom, de cameraman¹ en ik de voorwaarden voor onze samenwerking besproken. Afsproken werd dat de biografie als eerste zou verschijnen en dat we vanaf nu gezamenlijk zouden optrekken. Dat wil zeggen dat we alles zouden delen, zeker ook eventuele nieuwe ontwikkelingen in het onderzoek. Ik wist uiteraard toen niet dat de redactie zich niets gelegen zou laten liggen aan onze afspraken.

Ik heb vervolgens het concept van mijn biografie aan Blom gestuurd. Daarin had ik uiteen gezet dat het meest waarschijnlijke scenario was dat Dillema een mannelijk Y-chromosoom had en daarmee ook inwendige testikels. Aan de 'buitenkant' was echter niets aan haar te zien. In wetenschappelijke termen was Dillema fenotype vrouw, maar genotype man. Haar primaire geslachtskenmerken waren niet in overeenstemming met haar secundaire geslachtskenmerken. Ik had deze theorie met diverse wetenschappers al besproken. Zij hadden mij ook op het spoor gezet. De sleutel was een opmerking van Aafke Dillema die mijn vertelde dat haar zus niet lang na de keuring in het 'diepste geheim' aan haar klieren was geholpen in het Academisch Ziekenhuis van Groningen. Niemand ook niet binnen de familie mocht weten wat voor ingreep Foekje had gehad. Aafke vond het allemaal uiterst geheimzinnig, en dat voor een ingreep aan klieren. Zij kon toen niet weten dat het om geslachtsklieren ging. Later, toen ik haar vertelde dat bij haar zus inwendige testikels waren uitgenomen, vielen uiteraard ook bij haar de puzzelstukjes op hun plaats.

1 Jan Pieter Tuinstra.

Blom vond het reuze interessant en ging, zoals hij later schreef, achter zijn bureau zitten, met de gedachte 'stel nu dat we ook nog kunnen aantonen dat Dillema een Y-chromosoom had. Dat zou wat wezen.' Alleen, ja, Dillema was op 5 december 2007 gestorven en enkele dagen later begraven. Dus een chromosoom-analyse was uitgesloten. Blom belde met voortplantingsbioloog professor Grootegoed, die hem vertelde dat er forensische laboratoria zijn die uit haarwortels of huidcellen nog DNA konden veiligstellen. Was er nog materiaal, oude kleding bijvoorbeeld?

DNA-onderzoek

Zonder mij ervan op, de hoogte te stellen, nam Blom contact op met tantezegger Foeke Dillema en het toeval wilde dat er nog een zak met door Foekje gedragen kleding klaarstond om naar Oost-Europa te gaan. Klein probleem was het geld. Een forensisch onderzoek kost geld en dus moest de eindredacteur een bedrag van ongeveer 2000 euro extra vrij maken. De redactie was op de hoogte van de afspraken die met mij waren gemaakt, maar je zou als televisiemaker toch gek zijn als je zo'n scoop zou vrijgeven aan de biograaf van Dillema. Het extra geld kwam er.

Blom trok naar Friesland om de kledingzak op, te halen en naar het Erasmus MC te brengen. Met de familie sprak hij af dat zij als eersten het resultaat zouden horen en dan zouden besluiten of zij toestemming voor uitzending zouden geven. Dat was van later zorg, dacht Blom. Ik was tegen de afspraken in niet op de hoogte gesteld.

Enkele, dagen later belt mijn broer Gert² op. Hij is uroloog in het Erasmus MC. Hij vroeg mij of ik wist dat er een zak met kleding van Foefje Dillema op zijn afdeling stond. Hij vertelde me dat er huidcellen uit de kleding gehaald zouden worden voor een DNA-onderzoek. Ik was des duivels. Hadden ze toch achter mijn rug om een aanvullend onderzoek gepland. Dat was niet in overeenstemming met de afspraken. Herrie in de tent. De redactie van Andere

2 Dr. G.R. (Gert Dohle). <https://www.erasmusmc.nl/nl-nl/sophia/patientenzorg/zorgverleners/dohle-gert>

Tijden Sport was onvermurwbaar. Geen communicatie over de resultaten van het onderzoek. Ik was woedend natuurlijk. Ten eerste vond ik het onderzoek overbodig en ten tweede was dit ernstige inbreuk op de afspraken. Ik was naïef geweest 'Hilversum' houdt er andere waarden op na. Het is een gesloten wereld, met weinig moreel besef.

Arbeiderspers

Ik belde mijn uitgever Peter Nijssen van de Arbeiderspers. Ik wilde het boek nu zo snel mogelijk op de markt hebben. Nijssen vond het onverstandig, want stel dat ik een denkfout had gemaakt zou de hele oplage waardeloos zijn. Er zat dus niets anders op dan te wachten op de uitzending van de documentaire. Dat was de laatste keer dat ik tv gekeken heb. Ik heb mijn tv daarna weggedaan.

Ondertussen plukte de Australische forensische deskundige Kay Balantyne huidcellen van Dillema uit haar kleding. Die cellen worden gevonden aan de binnenkant van kledingstukken die op de huid worden gedragen. Je wilt er immers zeker van zijn dat je de huidcellen van Dillema hebt. De procedure riep na de uitzending nogal wat vragen op zowel bij kijkers als bij intersekse personen. Zo vroeg een van deze vrouwen rechtstreeks aan professor Grootegoed of haar dossier na haar dood wel veilig was. Ook kijkers tekenden bezwaar aan. Zoveel dat na de uitzending de ombudsman van de NOS gevraagd werd een uitspraak over deze procedure te doen. Het leed was al geschied.

Zelf was ik ook tegen dit onderzoek om ethische redenen. Foekje had als een leeuw haar geheim bewaakt en nu zouden haar kleren haar alsnog verraden. Ze keerde zich om in haar graf. Het argument van anderen was dat ze dood was en het dus voor haar niks meer uitmaakte. Toch behoort de medische wetenschap de privé-gegevens van patiënten te bewaken, ook na iemands dood. Het Erasmus MC liet zich niet weerhouden door deze ethische code.

Chromosomen en DNA-strengen

Nagelaten huidcellen zijn dood. Je kunt er geen chromosoom-analyse op doen. Chromosomen laten zich alleen zien tijdens de celdeling. Ze liggen dan keurig gerangschikt in het midden van de delende cel. Je kunt ze dan kleuren (chromo betekent kleur) tellen en identificeren. In dode cellen vind je wel losse fragmenten van chromosomen, DNA-strengen. Een unieke volgorde van DNA is een gen. Een gen codeert voor eigenschappen, zoals kleur van de ogen, geslacht en een neus in het midden van je gezicht. Dankzij DNA weet een cel precies wat hij moet doen. Mijn veronderstelling was juist: Ballantyne nam inderdaad DNA van het Y-chromosoom waar. Foekje Dillema had dus een mannelijk chromosoom. Maar ze was niet volledig man. Haar familie had haar naakt gezien en twijfelde niet aan haar sekse. De verklaring was dat er meer X dan Y-cellen waargenomen werden in het DNA. Een onbalans in X en Y leidt onherroepelijk tot een intersekse conditie, ofwel de geslachtsontwikkeling raakt verstoord. Je hebt dan zowel mannelijke als vrouwelijke geslachtskenmerken. Doorgaans inwendige testikels in combinatie met een vagina.

Een Y-chromosoom was ook lastig nieuws voor de redactie. De vraag was nu hoe ze de familie toestemming konden laten geven voor uitzending van de uitslag van het onderzoek. Ook, die hobbel werd genomen. Grootegoed vertelde in de uitzending dat er weliswaar een Y-chromosoom was, maar dit had volgens hem niet geleid tot testikels maar tot ik citeer 'een klein beetje testikelsweefsel op haar eierstokken'. De familie ging akkoord met de uitzending en ook *NRC Handelsblad* pakte nadien uit met twee pagina's over deze onwaarschijnlijke theorie.

Zogenaamde ovotestes – een combinatie van ovaria en testikels – is een zeer zeldzame conditie (1 op de 100,000) en bovendien kon een gynaecoloog dat in 1950 niet vaststellen. Dus waarom was ze dan afgekeurd? En waarom was ze dan hyperandrogeen. Waarom had ze die lage stem, die baardgroei en die spiermassa? Omdat de er maar één conclusie mogelijk was: Dillema had inwendige kleine en onvruchtbare testikels. Die zijn doorgaans voelbaar in de

liezen of zelfs ingedaald in de grote schaamlippen. Een Y-chromosoom is vrij 'agressief', een gen op dit chromosoom codeert altijd voor testikels. Grootegoed wist dit natuurlijk, hij is voortplantingsbioloog. Met een Y-chromosoom word je een jongen. Misschien wilde hij niemand voor het hoofd stoten.

Ballantyne stelde ook vast dat alle X-chromosomen van de moeder waren. Het Y-chromosoom komt uiteraard altijd van de vader. Dit betekende dat de eerste bevruchte eicel XY was. Kortom Dillema was genetisch geprogrammeerd om man te worden. Wat ging er dan toch fout (sorry beste lezer dat het nu een wat technisch verhaal is)? De eerste cel is verkeerd gaan delen. Misschien weet u van biologie nog dat chromosomen kopieën van zichzelf aanmaken voorafgaand aan de celdeling. De kopieën zitten in het midden aan elkaar vast. Dat ziet er uit als een letter X. Draadjes trekken de kopieën los van elkaar naar de buitenranden van de twee nieuwe cellen. Elke dochtercel krijgt zo dezelfde genetische opmaak. Maar bij Foekje zijn in de eerste celdeling de X-chromosomen aan elkaar blijven plakken. Let's stick together! Dan heb je een dochtercel met twee X en één Y-chromosoom. De cel met slechts één geslachtschromosoom Y sterft af. Genoeg biologie voor nu.

De kijker vond het allemaal reuze spannend. Het was Opsporing Verzocht zonder boef. Maar de kijker had niet in de gaten, dat de documentaire³ geen antwoord gaf op de vraag waarom Dillema afgekeurd was. Het was gewoon een aaneenschakeling van *talking heads* zonder enig logisch verband. Het is dan ook onbegrijpelijk waarom deze documentaire verkozen werd tot beste documentaire van het eerste decennium van deze eeuw. De meest essentiële vraag werd niet beantwoord.

3 Het Mysterie Foekje Dillema. Andere Tijden Sport, NPS/VPRO, 20-07-2008, 22.10 uur.
https://www.vpro.nl/speel~NPS_1102425~het-mysterie-foekje-dillema-andere-tijden-sport~.html

Demente Fanny Blankers in Burum?

Of was het dat gesprekje met de barkeeper van het café in Burum? Hij vertelde dat hij zeker wist dat in 2004 Fanny Blankers in zijn café was geweest en ze had zitten staren naar het huis van Foekje. Ze kwam om vergeving te vragen, wist hij. Wat de kijker niet wist was, dat Fanny in die tijd volkomen dement vastgebonden op bed lag in een verzorgingstehuis. Ze wist van voren niet dat ze van achter nog leefde. De documentairemakers hadden het niet gecheckt. Het waren kleine denkers die geloofde in een complottheorie waarvoor geen enkel, bewijs is. Het is schandelijk zonder bewijs te suggereren dat Fanny Blankers de kwade genius was achter de schorsing van Dillema. Fanny was geen lieverdje, maar ook niet in staat om een collega naar de gynaecoloog te sturen.

Entree Ad van Liempt

Terug naar de voorgeschiedenis. Twee weken voor de uitzending werd ik gebeld door Ab van Liempt.⁴ Hij wilde het conflict met mij alsnog oplossen. We zouden samenkomen bij de Arbeiderspers. Van Liempt, Thomas Blom, Peter Nijssen en ik. Van Liempt stelde voor dat ik die middag de documentaire alvast kon zien onder voorwaarde van strikte geheimhouding. Mocht ik deze afspraak schenden dan zou ik ook, de toegezegde 1000 euro voor mijn medewerking aan de documentaire niet krijgen. Het voordeel was volgens Van Liempt dat ik alvast aan mijn boek verder kon gaan. Ik zag er geen voordeel in. Wat zou me die twee weken nog brengen. Ik heb het voorstel afgewezen. Ik heb de heren van ATS uiteraard gewezen op de gemaakte afspraken. Van Liempt antwoordde daar op dat hij 'een scoop had die hij niet uit handen zou geven.' Ik vond dat verbijsterend. Ook al gezien het feit dat deze scoop uit mijn onderzoek voortkwam. Van Liempt zal wel, gedacht hebben dat hij er alles aan

4 Op de vraag waarom Ad van Liempt en niet de toenmalige ATS eindredacteur Dirk Jan Roeleven contact met me opnam, antwoordde de laatste: "Ik kan het me niet meer zo scherp herinneren, het is 11 jaar geleden, maar het zou te maken kunnen hebben met het feit dat ik toen net was begonnen als eindredacteur van *Andere Tijden Sport* en ik heb gevraagd aan Ad om in samenwerking met Thomas en Jan Pieter de afspraken met Max Dohle te begeleiden." Bron: Bart FM Droog. De Zaak Ad van Liempt. Mediamanipulatie, *Droog Magazine*, juli 2019.

gedaan had om het conflict bij te leggen. Maar het was een voorstel van niks natuurlijk. Het boek zou toch al mosterd na de maaltijd worden.

Twee weken later volgde de uitzending. Daarin werd de DNA-analyse besproken. Aan het woord kwam ook de Britse hardloopster Sylvia Cheeseman. Blom en zijn partner waren afgereisd naar Middlesex (sic). Cheeseman vertelde in de uitzending dat ook zij was opgeroepen voor een geslachtstest in juli 1950 samen met het gehele Britse team. De documentairemakers lieten het voor wat het was, in plaats van de voor de hand liggende conclusie te trekken dat alle Europese dames in de nationale teams waren gesommeerd voor een geslachtstest. De complottheorie dat Fanny de kwade genius was viel in duigen. De Internationale Atletiek Federatie had voor het eerst een geslachtstest verplicht gesteld voor alle topatleten. Deze conclusie paste uiteraard niet in de complottheorie. Cheeseman vertelde dat ze maar niet weg kon komen van al die mannen in de competitie. Dat was natuurlijk ook de reden voor een verplichte test, er moest een einde komen aan de roddel en de deelname van 'men in masquerade' zoals bedriegers werden genoemd.

De documentaire was evident op het eind nog wegens tijdgebrek in elkaar geflanst. De kijker werd met een kluitje in het riet gestuurd. Terwijl alle antwoorden voor het oprapen lagen, maar de redactie vergat te bukken.

ATS vierde haar feestje. Ik werd er ziek van. ATS had mijn vertrouwen op meerdere manieren misbruikt.

Twee jaar later

2010. Op de zolder van oud KNAU-voorzitter Bart Kappenburg werden de notulen gevonden van de vergaderingen van de KNAU in de jaren 50. We dachten dat het gehele archief van de KNAU was vernietigd. Maar het was er nog. Ik werd gebeld door onderzoekers van de Atletiek Unie. Ze hadden onderzoek gedaan naar de geschiedenis van de Nederlandse atletiek, maar de resultaten gingen in een kluis. Ik kreeg wel de notulen toegestuurd van de vergadering van 8 juli 1950 in hotel, Terminus in Utrecht. In de notulen staat dat 'F. Dillema had afgemeld voor de keuring' die diezelfde dag zou plaatsvinden. Het was duidelijk waarom de onderzoekers mij deze kluis toewierpen, ook zij wilden via mij een eind maken aan de mythe dat Fanny Blankers de schuldige was geweest. Foekje was zelf niet gegaan. Ze wist ongetwijfeld dat ze niet door de keuring zou komen.

Vier jaar later

In 2012 kreeg de documentaire de grote prijs⁵ en iedereen mocht aanschuiven bij Jeroen Pauw.⁶ Tom Egbers, presentator van ATS, zat aan tafel. Jeroen Pauw stelde de meest logische vraag die er was, of Egbers kon verklaren waarom Dillema niet naar de keuring was gegaan. Egbers mond viel open, hij had geen

5 Fien Veldman. Documentaire over Foekje Dillema wint Wisselbeker. *Folia*, Amsterdam, 11-10-2012.

<https://www.folia.nl/actueel/28620/documentaire-over-foekje-dillema-wint-wisselbeker>

Henk Stouwdam. Foekje Dillema wint wél op documentairefestival. *NRC Handelsblad*, Rotterdam, 11-10-2012.

<https://www.nrc.nl/nieuws/2012/10/11/foekje-dillema-wint-wel-op-documentairefestival-1163654-a689969>

6 Pauw & Witteman. BNNVara, 10-10-2012. In de begeleidende tekst op de BNNVara site wordt curieus genoeg Tom Egbers als documentairemaker opgevoerd. Foekje is gemakshalve omgedoopt tot 'Froekje': "De andere prijs die vandaag is uitgereikt is de *Herman Kuiphof Wisselbeker* voor de meest opmerkelijke sportdocumentaire/-reportage van de afgelopen vijf jaar. Tom Egbers won deze prijs voor zijn documentaire voor het programma *Andere Tijden Sport, Het Mysterie van Froekje* ”
<https://www.bnnvara.nl/pauwenwitteman/videos/249651>

flauw idee. Marnix Koolhaas⁷ schoot hem te hulp ach zei hij ‘zo’n meisjes van het platteland....’. Jeroen Pauw vond het prima.

Maar zo’n meisje was ze niet geweest. Ze was een behoorlijk assertieve dame die tot op de dag van haar dood met iedereen ruzie kon maken. Bovendien was sport het enige dat haar voldoening gaf in haar toch al verziekte leven, met vragen wat er toch met haar aan de hand was. Waarom werd ze niet ongesteld, waarom moest ze zich elke drie dagen scheren? Misschien wist ze het. Op het platteland werden in die tijd veel tweeslachtige geiten geboren. Kweeën genoemd. Aafje Dillema zei het me: “als het geen geit is en geen bok, dan is het een kwee” En kwee was ook de term die de KNAU later voor Foekje gebruikte. Foekje was een kwee.

We zijn inmiddels bijna 70 jaar na de schorsing van Foekje Dillema. Na haar zijn wereldwijd nog tientallen intersekse atlete uit de competitie gehaald. In 2010 werd een nieuw reglement geïntroduceerd. Hyperandrogeen vrouwen konden na een hormoonkuur weer starten. In 2018 publiceerde de Internationale Atletiek Federatie een onderzoek waaruit bleek dat hyperandrogene vrouwen op, de sprintafstanden geen oneerlijk voordeel hebben van hun hoge testosteronspiegel. Foekje Dillema zou dus eerherstel kunnen krijgen van de Atletiek Unie. Zo kan de bond schoon schip maken met de zwartste bladzijde uit de sportgeschiedenis.

7 Deze Marnix Koolhaas komen we ook tegen in Ad van Liempts plagiaat op Barend & Van Dorp. Zie Zaak IV. Voetbal in de oorlog / Sport en oorlog.

Naschrift 1, redactie *Droog Magazine* – Wel bood de Koninklijke Nederlandse Atletiek Unie (KNAU) eind 2007 de nabestaanden van Foekje excuses aan voor de manier waarop de KNAU na de niet gehouden seksetest in 1950 met de atlete is omgegaan. Haar resultaten zouden weer in de ranglijst aller tijden worden opgenomen.⁸

Naschrift 2, redactie *Droog Magazine* – Thomas Blom hield zich voor een reactie onbereikbaar. Ad van Liempt ging in zijn weerwoord in *Het Parool* niet in op een samenvatting van dit stuk, dat op 30 maart 2019, samen met Van Liempts weerwoord, in die krant verscheen.⁹

8 Eerherstel atletiekunie voor Foekje Dillema. *NRC Handelsblad*, Rotterdam, 14-12-2007.
<https://www.nrc.nl/nieuws/2007/12/14/eerherstel-atletiekunie-voor-foekje-dillema-11451923-a781397>

9 Frits Barend. Ad van Liempt pronkt met andermans veren. *Het Parool*, Amsterdam, 30-03-2019.
<https://www.parool.nl/columns-opinie/frits-barend-ad-van-liempt-pronkt-met-andermans-veren~ba3f554a/>